

TANULMÁNYOK

CIKKEK

ADATOK

HANENBURCH = KAKASD?

Egy keltezetlen útleírás, amely a Jeruzsálembé vezető út egyes állomásait sorolja fel, a magyarországi szakaszcól ekként emlékezik meg: "Minden Jeruzsálembé menő ismeri az utat saját lakhelyétől Magyarországcig: Magyarországcból Jeruzsálembé itt van feljegyezve: Magyarország a Fisgaga víz közepénél kezdődik; innen egy mér földre van az a vár, amelyet Heimenburchnak neveznek; innen két /nap/ a Rauanak nevezett vár; ettől a vártól három nap alatt jutni a Wzenburchnak mondott várba, négy nap alatt pedig addig a várig, melynek neve Duldumast. Innen erdőn és számos tavon át, majd egy folyamon hajón átkelve egy faluba, amely bővelkedik kenyérben, innen egy nem messze fekvő várba, melynek neve Dordomest, négy nap alatt. Innen pusztán és száraz területen, hol nem találni vizet, három nap alatt a nagy Suouua folyamig, amelynek a partján, a folyam tulsó oldalán egy Belgradanak nevezett jó és gazdag vár, Bulgária kezdete" /GOMBOS II, 844--845; magyar fordítása: GYÖRFFY GY., István király és műve. Bp. 1977. 300/. Az útleírás keltezése és magyarországi vonatkozású helyneveinek lokalizálása GYÖRFFY GYÖRGY nevéhez fűződik. Szerinte az "itinerarium biztosan datálható 1031 és 1043 közé azon az alapon, hogy Magyarország nyugati határát a Fischa folyóban adja meg, márpedig ezt a határt a német támadást követő 1031-i békében alapították meg, és Aba Sámuel az 1043-i békében mondott le

róla." GYÖRFFY szerint a fentebb aláhúzott földrajzi nevek közül a Fisgaganak a Fischa folyó, Heimenburchnak Hainburg, Raua-
nak Győr, Wzenburchnak /Székes/Féhvár, Hanenburchnak Tolna
vár, Duldumastnak Baranyavár /a mai Branjin Vrh/, Dordomest-
nek Valkóvár /a mai Vukovar/, a Suouuanak a Száva folyó, míg
Belgradanak Belgrád /a mai Beograd/ felel meg /GYÖRFFY GY.,
i. m. 299--300/.

Az útleírásban szereplő földrajzi nevek közül az első négy /Fisgaga, Heimenburch, Raua, Wzenburch/ és az utolsó kettő /Suouua, Belgrada/azonosításának helyessége vitán felül áll. Sokkal több problémát vet fel a közbül fekvő három helynév /Hanenburch, Duldumast és Dordomest/ lokalizálása. Az azonosításban GYÖRFFY terminológiai és földrajzi szempontot érvényesített. Mivel a magyar fordításban vár szóval visszaadott helyek az eredeti latin szövegben civitasként szerepelnek, ez arra vezette GYÖRFFY-t, hogy - mint írja - "a megadott civitasokon csak ispáni várat, megyeközpontot érthetünk". S hogy melyik megyeszékhelyről van szó, arra a forrás szövegében megadott távolság alapján következtetett /GYÖRFFY GY., i. m. 300, 302/. Nem haszon nélküli e két szempont alkalmazása helyességének mérlegelése. Mivel a civitas szó a XI. században bizonyosan várat jelent, eldöntöttnek vehetjük, hogy az itineráriumban szereplő és civitasként említett helyek mindegyike város hely volt. Erősen kétséges azonban, hogy kivétel nélkül megyeszékhelyeket kell-e keresnünk e várakban. Erre kényszerítő erővel akkor gondolhatnánk, ha igaz lenne, hogy minden vármegyében csupán egyetlen vár volt, a vármegye központját alkotó vár. Erről természetesen nincs szó. Csak az útvonal baranyai szakaszáról véve példát, a földvár jellegű Baranyavár mellett Mohács közelében két Földvár helynév őrizte a hajdan volt földvárak emlékét, a szekesői /föld/várról pedig Anonymus tett említést /GYÖRFFY GY., TörtFöldr. I, 280, 302--303, 382--383/. Az írott források mellett a régészeti terepbejárások és megfigyelések további földvárak létét valószínűsíthetik. Abból a körülményből tehát, hogy az útvonal két pontján említett két vár - Győr és Féhvár - megyeszékhely volt, korántsem következik, hogy a listában ezt követő valamennyi civitast vármegyei

központként értelmezzük. Valóban nagy segítséget nyújt a lokalizációhoz az egyes várak egymástól való távolsága. Mivel az utak XI. századi vonalvezetését nem ismerjük, egységesen a légvonalban mért távolsággal célszerű számolni. E tekintetben bizonyosra vehető a Fischától Hainburgon, Győrön át Székesfehérvárig vezető út távolsága. A Fischa folyótól Hainburgig egy nap alatt 27, Hainburgtól Győrig két nap alatt 72, Győrtől Székesfehérvárig három nap alatt 80 km-t tettek meg. A napi átlag tehát 27--36 km között ingadozott.

A Székesfehérvár után következő állomás az attól három napi járóföldre lévő Hanenburch. Ennek távolsága Székesfehérvártól 80--110 km, vagyis a dél felé tartó irányt figyelembe véve nagyjából a mai Tolna megye területe jöhet szóba. GYÖRFFY - aki következetesen megyeszékhelyeket hoz szóba a civitasok megfelelőiként - itt Tolna várra gondol. Magunk nem tartjuk kizártnak, hogy Hanenburchnak a mai Kakasd /Szekszárd és Bonyhád között/ felel meg. Azonosságukat az alábbi szempontok valószínűsíthetik. Mindenekelőtt névmegfelelésük. Hanenburch magyar ekvivalense Kakasvár, s miként az itinerárium készítője /Székes/Fehérvár nevét német fordításban Wzenburch alakban hozza, nem meglepő, ha Kakasvár nevével is ezt teszi. A Hanenburch alak nyelvileg korszerű formája a magyar Kakasvár helynévnek /MÁRVÁNY J. szíves szóbeli közlése/. Vajon a mai Kakasdnak volt-e valaha vára? Wosinsky Mór becses monográfiájában a Kakasddal egyesített Belac község címszavánál ezt olvashatjuk: "Belacz-község határában »Schlossberg« Kakasd közelében, a Szegszárdra vezető országút déli oldalán fekszik. E hegycsúcs, mely a Bonyhádtól Szegszárd felé vonuló fővölgy oldalán emelkedik, messze vidéken dominál... E kiváló fekvésénél s terjedelménél fogva bizonyára már az őskorszakban is ez volt a környék földvárainak egyik legfontosabbja" /WOSINSKY M., Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. Bp. 1896. 236/. Úgy tűnik, névtani akadályja sincs Hanenburch és Kakasd azonosításának. A németre fordított Hanenburch alak egyaránt lehet egy Kakasvár vagy egy Kakas vár elnevezés megfelelője, ahol a vár akár szorosan a név törzséhez tartozott, akár pedig a Kakas

helynév minősítője volt. S hogy e Kakasvár /vagy Kakas vár/
utóbb a forrásokban Kakasd alakban szerepel /CSÁNKI III, 432/,
s ma is ebben a formában él, nem okoz áthidalhatatlan nehézsé-
get az azonosításban. Nem áll ugyanis példa nélkül, hogy egy
erősség hol -vár utótagos alakban, hol pedig a -vár utótag el-
hagyásával az alapszó képzett formájában bukkan fel. A Sopron
megyei Rákvár várnagya a XIV. században hol castellanus... de
Rakus, hol pedig castellanus de Rakwar alakban fordul elő
/Sopronklt. I, 183, 398/. Ha pedig eleve egy Kakas vár alakból
indulunk ki, mindennapos esetnek mondható, hogy "a korábban -d
képző nélküli helynevek a XIII--XV. században felvették a -d-t"
/Acta Hist. Szeged. LV, 87/. Úttörténeti szempontok sem szólnak
kifejezetten a Hanenburch = Kakasd azonosítás ellen. Annyi
bizonyosnak látszik, hogy Tolna és Baranya megyét a Székesfe-
hérvárról Baranyaváron át Nándorfehérvárra /Beogradba/ tartó
nagy út /"hadút"/ szelte át /GYÖRFFY GY., TörtFöldr. I, 261/.
Kérdés azonban, hogy ez Dunaföldvárnál érte-e el a Dunát, hogy
azután lényegében véve az egész észak--déli irányú Duna-szaka-
szon a folyó vonalát kövesse /ld. GLASER L., Száz. 63--64,
160--161. oldalnál melléklet/, vagy pedig a Sárvízzel párhuzam-
osan haladva Szabadbattyán--Simontornya--Kölesd--Szerdahely
/ma puszta Bonyhád határában/ útvonalon Cikádornál /a mai Bata-
széknél/ csatlakozott a buda--észéki útba. A Székesfehérvártól
Simontornyán és Szerdahelyen át vezető út - GLASER L. /i. m.
267/ "fejérvár--pécsi út"-nak nevezi -- Kakasd közelében ha-
ladhatott el. Ha tehát túlzás is lenne azt állítani, hogy Ka-
kasd bizonyosan főútvonalon feküdt, de stratégiai helyzete, a
XI. századi, még kialakulatlan útviszonyok nem zárják ki an-
nak lehetőségét, hogy a Székesfehérvárról dél felé haladó út-
vonál az 1030-as években érintette Kakast /a mai Kakasdot/.
Kakasd /ha tényleg azonos Hanenburchal/ megfelel annak a kö-
vetelménynek, hogy három napi járóföldre essék Székesfehérvár-
tól. A légvonalbeli távolság Fehérvár és Kakasd között 95 km,
ami napi 32 km-es menetteljesítményt tételez fel. Az itt fel-
sorakoztatott érvek ellenére sem lehet - elsősorban úttörté-
neti bizonytalanságok alapján -- kétségtelennek tekinteni

Hanenburch és Kakasd azonosságát, de az argumentumok arra elég-
ségesnek látszanak, hogy az azonosságot elképzelhetőnek vagy
lehetségesnek minősítsük.

Sajnos, Duldumast és Dordomest vonatkozásában még ennyire
valószínű feltevéssel sem élhetünk. Ismerve azt, hogy a korai
időben gyakrabban kell névváltással számolnunk /elég csak ar-
ra utalni, hogy Esztergounak vagy egy részének korai neve bi-
zonnyal Sobottin, azaz Szombathely volt/, nem kizárt, hogy e
nevek utóbb más elnevezés alatt váltak közismertté. Mivel az
útleírásban meg nem nevezett folyam hihetőleg csak a Dráva le-
het, s a Dráva túlsó partján fekvő falu pedig Eszék, a mai Osi-
jek /GYÖRFFY GY., TörtFöldr. I, 300--301/, bizonyos, hogy Dul-
dumast a Drávától északra, Dordomest a Drávától délre feküdt.
Duldumastnak Baranyavárral való azonosítása nem kizárt. Ha a
Hanenburch és Duldumast közti három napi járóföldnyi távolsá-
got Kakasd és Baranyavár közti távolsággal azonosítjuk, 60 km-t
alig meghaladó távolságot nyerünk, ami napi 20 km-es menettel-
jesítménynek felel meg. Ez ugyan alacsony érték, de nem tudjuk,
hogy a zarándokok hol és mennyi pihenőt tartottak. Már sokkal
valószínűtlenebb Dordomestet Valkóvárral azonosítani. Nemcsak
az okoz problémát, hogy Baranyavár és Valkóvár között mindösz-
sze 60 km a távolság légvonalban, amit négy nap alatt kellett
volna megtenniük az utazóknak, s ez még a nehéz terepadottsá-
gok mellett is sok időnek tűnik, hanem az is, hogy a Valkóvár
és Belgrád közti 130 km-es távolság viszont soknak tetszik ah-
hoz, hogy három nap alatt teljesíthető legyen. Amennyiben a
Hanenburch = Kakasd azonosítás megállja a helyét, ez analógi-
át szolgáltathat abban a vonatkozásban, hogy Duldumastot és
Dordomestet is olyan, várral rendelkező, de nem feltétlenül
megyeközpontul szolgáló településben keressük, ahol az azono-
sítást nyelvészeti, névtani, történeti és földrajzi szempontok
egyaránt megengedik vagy gyámolítják.

KRISTÓ GYULA